

RECENZIE SPRÁVY

BACHRIEV, Karim: Slovo o slobode slova. Moskva: R. Elinin Publishing House, 2004. 344 strán. ISBN 5-86280-016-6

O slobode slova (veď na začiatku bolo *slovo*) sa už popísali tony papiera, tisíce kníh, a predsa je táto téma stále živá, bolestivá a v zásade nepostihnuteľná.

Písať o slobode slova v krajinách, kde má demokracia „trvalý pobyt“ je iné než v krajinách, kde sa skutočný žurnalista a jeho rodina permanentne vystavujú nebezpečenstvu, že zajtra tu už nemusia byť, a to de jure, ale aj de facto. Post-sovietsky priestor je priam učebnicovým príkladom tejto paradigmy, nehovoriac o kultúrnej vzdialenej Strednej Ázii či o hodnotovo úplne

odlišnom a geograficky vzdialenom Uzbekistane.

Predstavovaná kniha je zaujímavá z niekoľkých dôvodov. Predovšetkým preto, že sa v nej erudovane píše o večnom vzťahu medzi mocou a slobodou. Autor čitateľovi ponúka svoj sen – sen o *Pax democratica*.

Zároveň tiež preto – hoci sa už opakujem, je to veľmi vážne pre pochopenie atmosféry publikácie – že kniha bola napísaná a je k dispozícii (s problémami) v krajine, kde je *slovo* (všetky jeho podoby) pravdepodobne najviac kontrolované mocou.

Autorova kritika cenzúry (napríklad tomu, že Ústava Uzbekistanu cenzúru priamo zakazuje, do roku 2002 bola oficiálne všadeprítomná a potom sa transformovala na neviditeľnú, ale o to energetickejšiu autocenzúru malosti a päťolizáčstva) je učebnicovým príkladom racionálnej kritiky moci a jej aktérov. Nejde len o kritiku z pohľadu amorálnosti systému, ale aj o fakt, že samotný systém nie je v súčasnosti všeobecne schopný plniť svoje funkcie.

Autor knihy sa narodil v roku 1962 neďaleko Samarkandu. Študoval v Samarkande a v Moskve. Bol jedným zo zakladateľov nezávislých novín *Nhurriat* (Sloboda) a pracoval ako ich šéfredaktor. V rokoch 1990 – 1995 bol poslancom uzbeckého parlamentu. V súčasnosti pracuje ako právnik v medzinárodnej organizácii *Internews-Uzbekiston*, ktorej aktivity spôsobujú oficiálnemu Taškentu stále väčšie bolesti hlavy.

Jeho záujmy a záber sú pomerne veľké. Vydal zbierky básní *Črepiny čaše trpezlivosti* a *Modlitba* (najmä prvá zbierka má silu a náboj), ako aj odborné politologicko-právnické publikácie *Demokracia a ľudské práva* a *Právne základy činnosti masovokomunikačných prostriedkov*. Do uzbeckého jazyka preložil práce Platóna, Voltaira, Pascala, G. Papiniho, C. Alvara, básne T. Davomata a knihu A. Avtachanova *Impéria Kremľa*. Ako sám ho-

vorí, v zásuvke má ešte tri knihy rozvíjajúce tému demokracie a slobody slova, ktoré čakajú na svoj čas. Intelektuálny pretlak autora je zjavný a cítiť ho v každom jeho slove.

Knihy je rozdelená na tri hlavné časti – dva verejne prednesené referáty obhajujúce nutnosť slobody slova v Uzbekistane a text napísaný len pre toto vydanie. Napriek ročným posunom dátumov ich vzniku je popisovaný problém stále aktuálny, ak nie ešte aktuálnejší.

Text *Cenzúra je zbytočná, nebezpečná a ponižujúca*, tvoriaci prvú časť publikácie, autor predniesol 3. mája 2001 na medzinárodnej konferencii v Taškente venovanej Dňu slobody slova. Pamätám si, že po vystúpení K. Bachrieva kongresová sála hotela Interkontinental na chvíľu onemela, ale potom sa ozval nesmelý potlesk, ktorý sa premenil na „standing ovation“. V roku 2001 bol autor skeptický a pri analýze si pomohol citátom Helvetia z roku 1679: „... Skutočnú pravdu je možné nájsť len v zakázaných knihách. V ostatných je lož...“

Celý problém cenzúry a slobody slova (t. j. stav v roku 2001) zhrnul do nasledujúceho konštatovania: „... Áno, v Uzbekistane neexistuje porušovanie a zneužívanie slobody slova, tak ako nie je možné porušovať a zneužívať to, čo neexistuje...“ (s. 121). K. Bachriev je presvedčený, že v súboji o slobodu slova

môže zvíťaziť len ten, kto zvíťazí sám nad sebou. Podobnú filozofiu je možné nakoniec nájsť aj v Koráne a keďže 88 % obyvateľstva Uzbekistanu sa hlási k islamu, toto racionálne presvedčenie je podporené aj spoločenskou realitou.

Druhá časť práce má silný názov *Etika viac ako sloboda*. Tento text bol prednesený pri rovnakej príležitosti o rok neskôr (2002) a venoval sa etickým otázkam žurnalistiky. K. Bachriev nástojí na tom, že ak je štát povinný si vážiť a podporovať slobodu slova, potom žurnalisti sú povinní dodržiavať pravidlá profesionálnej etiky, ktoré žiadajú česťnosť, objektívnosť a neangažovanosť. Slovom autora: „... v skutočnosti nemôže byť Uzbekistan ako štát niekde slobodný a v inej oblasti neslobodný...“ (s. 139). Touto poznámkou naráža na fakt, že oficiálna moc v krajine rozdeľuje ľudí na dve kategórie. Buď si za prezidenta, a teda si náš, alebo nie si náš a nemáš tu čo hľadať. Ak si náš, musíš všetko, čo sa v krajine deje – dobré i zlé (žiaľ, tento segment prevažuje) – prezentovať a prijímať s plusovým znakom. Tento sovietsky komplex stále vplýva na celú spoločnosť, médiá nevynímajúc. Autor navyše zdôrazňuje tézu: „... bez slobodnej ekonomiky neexistuje sloboda tlače...“ (s. 141).

Prečo kikirikajú kohúty? Mýty a realita uzbeckej žurnalistiky je

názov tretej časti, pripravenej špeciálne pre túto publikáciu, ktorá analyzuje súčasné podmienky v masovo-komunikačných prostriedkoch v Uzbekistane – faktoroch ovplyvňujúcich realitu – teda skutočnosť, že sloboda slova je v krajine zatiaľ veľkou neznámou. Autor sa zamýšľala aj nad demokraciou, ktorá je v jeho chápaní „systémom samosprávy ľudu“ alebo „čestným životom každého človeka“ (s. 159).

Brilantným spôsobom odráža kritiku oficiálneho Taškentu, že niektoré masovokomunikačné prostriedky v Uzbekistane a vo svete (t. j. v kategórii „nie naše“) pripravujú pôdu pre anarchiu v krajine. Tvrdí: „... anarchia prichádzala vždy ako dôsledok trestných činov monarchie (tyranie), ale nikdy nie ako dôsledok rozvoja demokracie...“ (s. 163).

V tejto časti knihy si zaslúži špeciálnu pozornosť kapitola *Mýtus o našej osobitnej ceste k demokracii*, v ktorej autor odmieta stále viac používanú tézu uzbeckej politickej elity o nepripravenosti (neschopnosti) národa na demokraciu a z toho vyplývajúcu potrebu v demokracii neprijateľnej tvrdosti a autoritárneho štýlu vládnutia. Totalitarizmus autor chápe ako unavenú demokraciu, v ktorej sa stratila zodpovednosť v duchu A. Solženicina: „... nie sú strašné autoritárne režimy, ale režimy, ktoré sa nezodpovedajú nikomu a ničomu...“

Pri opakovanom čítaní práce K. Bachriev čímsi pripomína A. Sacharova spred tridsiatich rokov – metodológiou a štýlom. Veď ako súmár celej práce uzbeckého autora možno prijať jeho konštatovanie, že „myšlienku nie je možné zakázať alebo zabiť (!). Je možné zakázať hovoriť tomu, kto túto myšlienku povedal, alebo ho zabiť(!), ak nechce mlčať. Nájdu sa však iní, ktorí o tom budú hovoriť...“ (s. 191).

Odporúčam aj poslednú vetu knihy, ktorá znie: „...hovoriť pravdu – základná povinnosť človeka pred druhým človekom, pred svojím národom, pred svojou vlasťou...“ (s. 342).

Recenzovaná publikácia je príťažlivá ešte v niekoľkých vrstvách. Predovšetkým cez prizmu autora, ktorý pri rozpade ZSSR a osamostatnení sa Uzbekistanu (v Taškente tento moment volajú získanie nezávislosti) patril medzi hlavných ideológov demokratických zmien v krajine. Hnacím motorom pritom nebola osobná samolúboosť, ale viera v demokraciu a slobodný Uzbekistan. Tieto hodnoty postupne sublinovali, o čom sa presvedčíte, ak si knihu prečítate. Navyše, je to iná intelektuálna kvalita než šedivá oficiálna produkcia súčasných oficiálnych autorov v Taškente a jeho blízkom okolí.

Skúsenosť žurnalistu, politický cit a presná orientácia v zákonných

limitoch slobody slova urobili z K. Bachrieva autoritu v otázkach slobody slova v Uzbekistane a Strednej Ázii vôbec. Jeho kniha je nekompromisnou analýzou politiky Uzbekistanu vo vzťahu k médiám a zároveň dokumentom odhaľujúcim metódy súčasnej moci v krajine, ktoré sú stále viac a viac nasmerované na (ne)slobodu slova či (ne)závislosť masovokomunikačných prostriedkov. V širšej dimenzii – na (ne)demokraciu všeobecne.

Vzťah moci k novinárom a masovokomunikačným prostriedkom vôbec je názorným príkladom otvorenosti vzťahu moci k svojim občanom, pretože ide vlastne o vzťah k slobode ako takej. Úroveň slobody slova umožňuje hodnotiť úroveň demokracie v krajine. Väčšina ľudí v Uzbekistane si myslí, že táto úroveň je problematická, ale nesmú, nemôžu a ani nevedia to otvorene artikulovať. Pritom otvorenosť je „...schopnosť vnímať a učiť sa, komunikovať a koordinovať svoju činnosť s druhými...“ Takto ju vnímajú niektorí slovenskí autori, ktorí majú skúsenosť s demokraciou, a takto ju vníma aj K. Bachriev.

Autor poukazuje na fakt, že v spoločnosti chýba harmónia, a rovnako ako Shakespeare sníva o tom, „... až bude harmónia...“. Pri pravde sa obracia k zodpovednosti. Napokon, aj jedna z historických

postáv, na ktorých je budovaná nová štátna ideológia Uzbekistanu, nekompromisný Amír Temur, hovoril: „... jedným správnym a zodpovedným rozhodnutím môžeme dosiahnuť to, čo nedokáže ani stotisiť-cová armáda...“

Autormi úvodných poznámok ku knihe sú Alexander Lupis z *Výboru pre ochranu žurnalistov* (Committee to Project Journalist, New York), George A. Krimsky z *Medzinárodného centra žurnalistiky* (International Center for Journalist, Washington) a Alo Chodžajev, ďalší z plejády uzbeckých no-

vinárov s veľkým „N“ žijúcich pod tlakom.

Ak chcete v Uzbekistane vydať dobrú knihu, je potrebná trojazyčná mutácia. V anglickom jazyku, aby ste zohnali peniaze na jej prípravu, spracovanie a vydanie, v uzbeckom jazyku, aby ste sa vyhli zbytočným otázkam miestnej (všemocnej) tajnej služby a v ruskom jazyku, aby si ju vôbec niekto prečítal.

Je to dobrá a poučná kniha – odporúčam a želám príjemné čítanie v ľubovoľnom jazyku.

Peter Juza*

SERGI, Bruno S. – BAGATELAS, William T. (eds.): Economic and Politics: Has 9/11 Changed Anything? Bratislava: Vysoká škola manažmentu, 2004. 384 strán. ISBN

Kniha, ktorá je súčasťou celosvetového hľadania odpovedí na príčiny a dôsledky 11. septembra 2001, predstavuje súbor štúdií celého radu medzinárodných odborníkov (spolu trinásť autorov), ktorí sa pokúšajú zodpovedať najmä otázky „prečo“, „ako“, „čo predtým“ a „čo potom“ z rôznych zorných uhlov. Jednotlivé kapitoly predstavujú nielen rozdielne metodologické prístupy a rôzne aspekty skúmaného problému, ale aj porovnateľne dife-

rencovanú kvalitu. Tá je, prirodzene, vždy diskutabilná práve z hľadiska špecializácie pozorovateľov, ktorí môžu hodnotiť nie kvalitu témy, ale jej tematickú aktuálnosť.

Všeobecne formulované poznatky o súbore prác publikovaných v knihe sa dajú zhrnúť ako široký záber témy vývoja sveta po 11. septembri 2001, pričom je potrebné zdôrazniť najprv kvalitný medzinárodný tím autorov, potom multitematickosť príspevkov, pô-

*Peter JUZA, člen Edičnej rady časopisu

vodcu knižného projektu, totiž Vysokú školu manažmentu v Bratislave, a nie na poslednom mieste jazyk. Tým je, samozrejme, angličtina, ktorá sa predovšetkým v strednej Európe stala hlavným komunikačným jazykom EÚ.

Kniha pozostáva zo štrnástich kapitol, pričom všetky reflektujú oblasti medzinárodných vzťahov, medzinárodného práva, svetovej ekonomiky, medzinárodnej bezpečnosti, prípadne „suboblasti“ týchto globálnych tém. Malo by byť vlastne potešiteľné, že tento mimoriadny výstup Vysokej školy manažmentu v Bratislave nie je obmedzený iba na ekonomický glóbus príčin či dôsledkov 11. septembra 2001.

Medzi štrnástimi kapitolami knihy autor tejto recenzie objavil také, ktoré sú preňho extrémne zaujímavé a atraktívnejšie (zahraničná a bezpečnostná politika), prípadne síce extrémne zaujímavé, ale atraktívne skôr pre iný okruh recenzentov. Do druhej skupiny príspevkov patrí kapitola 5 (Ben Novak), kapitola 6 (Bruno Sergi), kapitola 7 (Membere Workie) a kapitola 8 (Jana Kubicová).

Editori publikácie, William T. Bagatelas a Bruno S. Sergi, v kapitole *Introduction to Modern International Relations* (s. 23 - 42) zhrnúli medzinárodné vzťahy v súčasnosti, t. j. špecificky po 11. septembri

2001. Porovnávajú východiskovú pozíciu EÚ ako aktéra medzinárodnej politiky a kladú ju analogicky na úroveň USA či Číny, najmä z pohľadu rastu ekonomického a politického kapitálu. Všímajú si korelácie medzi EÚ a USA a navyše sa venujú novej dimenzii týchto vzťahov, t. j. vstupu Číny do globálnej politiky.

Getnet Tamene, autor 2. kapitoly - *The International Relations of Diplomacy* (s. 43 - 86) - prezentuje argumentácie, že diplomatický prístup je podstatnejším prínosom pre dodržiavanie medzinárodného práva než „tvrdý“ pragmatický prístup. Autor má navyše problémy s koreláciou štátov a „iných“ aktérov ako kľúčových faktorov medzinárodnej politiky. Základnou tézou jeho štúdie je kritika súčasnej formy svetovej diplomacie. Zastáva názor, že súčasná svetová diplomacia nedoceňuje základné (akoby zabudnuté) prvky vývoja medzinárodných (a medziludských) vzťahov, totiž etnicitu, religiozitu, psychológiu, prípadne nové fenomény, ktoré majú vplyv na medzinárodnú politiku. Záver konklúzií autora je však veľmi tradičný a len málo inovatívny. Vyzýva na dodržiavanie medzinárodných noriem, medzinárodného práva, zásad mieru a „vzájomného rešpektu“.

Kapitola *United Weapons Nations Inspections and International*

Relations je príspevkom bývalého inšpektora OSN pre kontrolu zbraní v Iraku Karl-Heinz Czocka (s. 87 – 106). Viac ako na hlavné otázky, ktoré boli po začatí vojenskej kampane proti Iraku v centre svetového záujmu (otázka existencie zbraní hromadného ničenia v tejto krajine), sa sústreďuje na zhodnotenie významu *Medzinárodnej agentúry pre atómovú energiu*. Misia tejto organizácie a jej pozitívny vplyv na kontrolu proliferácie nukleárnych zbraní tvoria jadro štúdie.

William T. Bagatelas (jeden z editorov práce a súčasne aj spoluautor jedného z predchádzajúcich príspevkov) sa v kapitole *US Foreign Policy and International Relations - 9/11 before and after: Has anything Changed?* usiluje vysporiadať sa s paradigmami americkej zahraničnej politiky (s. 107 – 143). Príspevok je kritický (niekedy až nekritický) voči chybám americkej zahraničnej politiky, pretože sa dotýka problému krátkodobé verzus dlhodobé plánovanie. K hodnotným pasážam patrí historická sonda do americko-arabských vzťahov a kritický pohľad na pragmatické relácie USA k akceptovateľným (hoci nedemokratickým) arabským režimom (model USA – Saudská Arábia). Pokusy aplikovať kritiku na (dnes už aj tak historický) vzorec vzťahu USA – Ázia (menovite ázij-

ské krajiny ohrozované komunizmom) sú menej presvedčivé. Autor kritizuje podporu antikomunistických autokratických režimov, ale nedodáva alternatívy v historickom kontexte bipolárneho sveta.

V 9. kapitole *Everything I Always Wanted to Know about the GATS but Was Afraid to Understand: Learned Rants of Taking Education Personally* sa Ken Kehl (s. 232 – 276) pokúša objasniť vzťah GATS (*General Agreement on Trade and Services*) a vzdelávania. Napriek pozitívnemu hodnoteniu „misie“ GATS sa autor skôr zamýšľa nad filozofiou slobody obchodu a v kritike si pomáha morálnymi a „značkovými“ autoritami ako Joseph Conrad, John Dewey, Mahatma Gándhí či dokonca Benjamin Franklin. Nazeranie autora je veľmi historizujúco-globálne a vymyká sa z bežných analýz fungovania ekonomických inštitúcií súčasného sveta.

Keith Weaver vo svojom príspevku *International Relations and Terrorism – The Semantic Road Block* (s. 277 – 290) atakuje stereotypnú predstavu o terorizme ako anomálii súčasného sveta. Weaver podkladá svoju štúdiu faktografickými údajmi o súčasnom terorizme. Pokúša sa (očividne úspešne) zostaviť kontinuálnu ideovú líniu asymetrického násillia v Európa-

nom známych dejinách. Rekonštruje vzťah „nepravidelného“ násilia od židovských zelótov cez šíitských „asasínov“ (čo nie je celkom vierohodne zdokumentované) a amerických „odbojárov“ z čias vojny za nezávislosť až po súčasný Hizballáh či al-Káidu.

Weaverov príspevok (podľa skromnej mienky autora tejto recenzie najkvalitnejší príspevok celej knihy nielen témou, ale aj metodologickým spracovaním) útočí na zažité predstavy terorizmu a teroristických skupín v európskom (západnom) povedomí. Autor však súčasne naráža na hranice súčasných možností, keď vyjadruje predstavu, že je možné prijať – v rámci protiteroristických opatrení – spoločný prístup medzinárodných organizácií v podobe univerzálneho definovania problému („všeobecne platnej definície terorizmu“).

David Reichardt sa v príspevku *International Relations and the Promotion of Democracy* (s. 291 – 325) usiluje o zdôraznenie klasického sporu medzi „liberálnou“ demokraciou a autokratickými režimami. Príspevok je viac teoreticky zameraný a väzba na 11. september 2001 je orientovaná skôr do budúcnosti: aký model teraz?

Príspevok od Ann Henryovej (*Culture and International Relations*) konfrontuje (s. 326 – 340) zá-

padné sémantické pojmy a realitu „iného sveta“. Článok sa dá zaradiť do kategórie „sebaflagelantizmu“, čo znamená, že autorka síce kritizuje terorizmus, ale rovnako, ak nie ešte viac, samotný Západ. Zdôrazňovanie rozdielov v prístupe k realite (medzi „Západom“ a „islamským svetom“) je síce korektné, ale nie objavné. K podobným odvážnym sebakritickým konštatovaniam medzitým dospeli prinajmenšom tisícky významných odborníkov na deficit kapitalistickej civilizácie a ich počet sa ustavične zvyšuje, čo však neznamená, že kvantita musí vždy zodpovedať kvalite.

Gregory Weeks sa v kapitole *Common Foreign and Security Policy of the European Union, 1950 – 2004: Lessons from the Past for the Future?* dotýka transatlantických vzťahov (s. 341 – 356). Všimá si veľké (a navyše opakované) ambície Európy (EÚ) vybudovať vlastné obranné spôsobilosti (v závislosti od záväzkov *summitu EÚ v Helsinkách*) a ostáva v tomto smere relatívne pesimistický.

Posledná kapitola (s. 357 – 338) knihy (Ernst Winter: *Geopolitical Realities Since 9/11*) sa snaží skĺbiť geopolitiku a ekonomiku. Autor sa pokúša zodpovedať otázky vzťahu národnej suverenity a medzinárodnej (inštitucionálnej) afiliácie. Fakticky spochybňuje koncepcie kolek-

tívnej bezpečnosti či neutrality. Celkový záver vyznieva dosť pesimistickej, čo súčasne predstavuje skepsu voči možnostiam globalizácie.

Na záver je potrebné povedať, že ide o nielen kvalitnú, ale aj fenome-

nálnu knihu, ktorá predstavuje Slovensko ako východisko ku globálnym úvahám a expertným záverom.

Ivo Samson*

*Ivo Samson, Výskumné centrum Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku, n. o.